

З урахуванням вищезазначеного, для підвищення рівня правового забезпечення відносин щодо правового регулювання використання майна у сфері господарювання уявляється необхідним унести відповідні зміни та доповнення до ГК та ЦК України. Зокрема, пропонується доповнити ч. 2 ст. 139 ГК України словами: «Майно, що використовується в діяльності суб'єктів господарювання залежно від майнового права, яке становить основу правового режиму майна, відноситься до категорії власного або чужого майна».

Також доцільно змінити назву ст. 320 ЦК України, замінивши термін «підприємницької діяльності» на «господарської діяльності», виклавши її у такій редакції: Ст. 320 «Використання власником свого майна для здійснення господарської діяльності». Аналогічні зміни пропонується внести в ч. 2. ст. 320 ЦК України та викласти її в такій редакції: власник має право використовувати своє майно для здійснення господарської діяльності, крім випадків, установлених законом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артикуца Н. Законодавчі терміни та їх визначення. Наукові записки. Т. 90 «Юридичні науки». С. 38–44.
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 18–22. Ст. 144 (зі змінами).
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356 (зі змінами).
4. Ніколенко Ю. Основи економічної теорії : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 304 с.
5. Виговська Н. Організаційно-господарські, виробничо-господарські та внутрішньогосподарські відносини як предмет господарського контролю. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2010. Вип. 1 (10). С. 58–66.
6. Гриценко О.А. Економічна теорія прав власності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2011. № 4 (7). С. 93–98.
7. Економічна енциклопедія : у трьох т. Т. 1 / редкол. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : Видавничий центр «Академія». 2000. 864 с.
8. Глумачний словник. Українська мова : Енциклопедія / редкол. : В. Русанівський та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
9. Господарське право : практикум / А. Бобкова (кер. авт. кол.) та ін. ; за заг. ред. А. Бобкової. Харків : Право, 2018. 592 с.
10. Романова С. Баланс интересов сторон при использовании имущества в хозяйственном обороте. *Вестник пермского университета. Юридические науки*. 2011. Вып. 6 (13). С. 128–137.
11. Будорова Г. Господарсько-правове регулювання комерційного використання державного майна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Одеса, 2014. 20 с.
12. Мироненко В. Право володіння користування і розпорядження власністю за цивільним законодавством. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 29–33.
13. Хан-Пира Э. Архивоведческое терминоведение. Москва : МГИАИ, 1990. С. 111–120.
14. Новохатський К. Проблеми впровадження унормованої архівної термінології «використання» чи «користування». *Архіви України*. 2000. № № 4–6. URL: <https://archives.gov.ua> (дата звернення: 10.06.2019).
15. Бірюкова Н. Теоретико-правові аспекти визначення поняття права власності і права державної власності в Україні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Т. 25 (64). 2012. № 2. С. 121–128.
16. Майданик Р. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.

УДК 347.98

ЮРИСДИКЦІЯ СУДУ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ТА ГОСПОДАРСЬКИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСАМИ УКРАЇНИ

JURISDICTION OF THE COURT BY THE CIVIL PROCESSUAL AND THE COMMERCIAL AND PROCESSUAL CODES OF UKRAINE

Яновицька А.В., к.ю.н., доцент кафедри господарсько-правових дисциплін

Львівський державний університет внутрішніх справ

Із набранням чинності Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р. компетенція судів визначається через поняття «юрисдикція». У статті розглядається практична й теоретична значущість внесених даним законодавчим актом змін у чинні Цивільний процесуальний та Господарський процесуальний кодекси України.

Звертається увага на уніфіковані критерії для встановлення юрисдикції, які притаманні цивільному та господарському судочинству. Зокрема, ідеться про поділ юрисдикції на предметну та суб'єктну, територіальну й інстанційну. Зазначається, що відповідні норми Господарського процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України містять як імперативні вказівки на порядок визначення юрисдикції суду, так і диспозитивні. Так, передбачається право сторін передати спір на розгляд третейського суду або іноземного суду. Така передача можлива виключно, по-перше, за наявності угоди сторін про це, по-друге, якщо така можливість передбачена законодавством чи міжнародним договором.

Що стосується визначення предметної та суб'єктної юрисдикції, то наголошується на тому, що дані критерії варто враховувати в сукупності. Територіальна юрисдикція, ураховуючи чинну редакцію досліджуваних у статті процесуальних кодексів, тотожна поняттю «підвідомчість».

Інстанційна юрисдикція визначає компетенцію суду не лише в межах трирівневої системи господарських судів чи судів загальної юрисдикції, але й компетенцію Вишого суду з питань інтелектуальної власності як суду першої інстанції з розгляду окремих категорій справ, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Ураховуючи зазначене, автором виділено загальні та спеціальні правила встановлення такої юрисдикції. Зокрема, загальне правило полягає в тому, що всі справи, що підлягають вирішенню в порядку

цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами, а всі справи, що підлягають вирішенню в порядку господарського судочинства, розглядаються місцевими господарськими судами як судами першої інстанції.

Ключові слова: цивільне судочинство, господарське судочинство, юрисдикція, інстанційна юрисдикція, територіальна юрисдикція, предметна та суб'єктна юрисдикція.

With the entry into force of the jurisdiction of the courts is determined by the concept of "jurisdiction". The article deals with the practical and theoretical significance of the changes introduced by the Law of Ukraine "On Amendments to the Commercial and Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Justice of Ukraine and other legislative acts" in the current Civil Procedural and Commercial and Procedural Codes of Ukraine.

Attention is drawn to the unified criteria for the establishment of jurisdiction, which are inherent in civil and commercial justice. In particular, it is a question of division of jurisdiction into substantive and subjective, territorial and instance. Concerning the definition of substantive and subjective jurisdiction – it is emphasized that these criteria should be taken into account in aggregate. Territorial jurisdiction, taking into account the current version of the articles studied in the Procedural Codes, is identical with the concept of arbitrability.

Instance jurisdiction – determines the competence of the court not only within the three-tier system of commercial courts or courts of general jurisdiction, but also the competence of the High Court of Intellectual Property as a court of first instance for consideration of certain categories of cases, in accordance with the law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges". Taking into account the above, the author sets out general and special rules for establishing such jurisdiction. In particular, the general rule is that all cases that are to be settled by way of civil proceedings are considered by local courts of general jurisdiction, and all cases that are subject to a decision in the procedure of commercial proceedings are considered by local commercial courts – as courts of first instance.

Key words: civil proceeding, commercial proceeding, jurisdiction, instance jurisdiction, territorial jurisdiction, substantive and subjective jurisdiction.

Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, що гарантується ст. 124 Конституції України [1]. У чинному Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) [2] законодавець ґрунтовно підійшов до вирішення проблеми встановлення юрисдикції, присвятивши гл. 2 «Цивільна юрисдикція» чотирнадцять статей, коли в редакції 2004 р. у цій главі їх налічувалося лише три. У Господарському процесуальному кодексі України (далі – ГПК України) [3] гл. 2 «Юрисдикція» взагалі з'явилася відносно нещодавно – у 2017 р., у зв'язку з набранням чинності новою редакцією Кодексу. Однак тлумачення самого терміна «юрисдикція» досі залишається на розсуд науковців.

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства [4]. Цивільний процесуальний кодекс України визначає юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів та інших визначених цим Кодексом справ, установлює порядок цивільного судочинства.

Захист суб'єктивних громадських прав і охоронюваних інтересів здійснюється в передбаченому законом порядку, тобто шляхом застосування належної форми, засобів і способів захисту. У правовій літературі виділяють дві основні форми захисту – юрисдикційну та неюрисдикційну [5].

Як зазначають В.В. Комаров та П.І. Радченко, захист таких інтересів здійснюється не тільки загальними і спеціалізованими судами. Питання про розмежування повноважень між судами й іншими органами щодо захисту цивільних прав раніше вирішувалося інститутом судової підвідомчості, у якому закріплені загальні правила віднесення до відання суду тих чи інших цивільних справ [6, с. 245]. Варто додати, що для даних цілей інститут підвідомчості застосовувався ще донедавна в Господарському процесуальному кодексі України. Однак Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» остаточно припинив уживання терміна «підвідомчість» [7] для визначення компетенції судів України.

Ураховуючи дану новелу й аналізуючи норми ЦПК та ГПК України, можна зробити висновок, що термін «юрисдикція» стосується виключно системи судів України та міжнародних судових установ. Щодо, наприклад, третейських судів, то законодавець залишив у вжитку термін «підвідомчість».

Звідси випливає, що юрисдикційна форма захисту цивільних прав та інтересів – це виключно судовий захист, а всі інші дозволені законодавством способи захисту можна відносити до неюрисдикційної форми. Тому видається недоцільним надалі вживати термін «юрисдикція»

для визначення повноважень інших органів. Альтернативними для цього поняттями можуть бути «компетенція», «підвідомчість» тощо.

Гл. 2 ЦПК України класифікує цивільну юрисдикцію на предметну, суб'єктну, інстанційну та територіальну. Суб'єктний критерій визначення юрисдикції, незважаючи на його наявність у ЦПК України, залишається до кінця не розкритим. Це дає підстави говорити про його допоміжний характер поруч із предметним. ЦПК України надає право «кожній особі» звертатись до суду по захист своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. А у випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися органи й особи, яким законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, або в державних чи суспільних інтересах.

Оскільки ЦПК установа універсальна цивільна юрисдикція, то з'ясувати, чи розглядається справа в порядку цивільного судочинства, варто шляхом послідовного аналізу питання, чи підпадає така справа під юрисдикцію інших судів [8, с. 99].

Так, ст. 4 ГПК України передбачає, що юридичні особи та фізичні особи-підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду по захист своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів у справах, віднесених законом до юрисдикції господарського суду. Вона встановлюється гл. 2 ГПК України, де більш точно розкривається суб'єктно-предметний критерій юрисдикції господарських судів. Предметна та суб'єктна юрисдикції, на відміну від інших перелічених, у ЦПК України окремо не розглядаються, а визначаються відповідно до норм, поміщених в єдиний параграф. Так у порядку цивільного судочинства розглядаються справи, що виникають із: 1) цивільних правовідносин; 2) земельних правовідносин; 3) трудових правовідносин; 4) сімейних правовідносин; 5) житлових правовідносин; 6) інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства. Ст. 20 ЦПК України містить норму, де вказано, що суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій.

На перший погляд видається, що розгляд спорів про оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, яким є державний реєстратор, належить до юрисдикції адміністративних судів. Як зауважує М.В. Жушман, станом на сьогодні сформувалась досить неоднозначна судова практика з розгляду спорів, що виникають у таких відносинах [9, с. 72–75]. Уявляється, що норма ч. 1 ст. 20 ЦПК України покликана зменшити кількість суперечностей у судовій практиці шляхом чіткого встановлення цивільної юрисдикції. Але це за умови,

якщо вимоги, пов'язані з реєстраційними діями, є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд із такими вимогами.

Якщо інше не передбачено законом, ЦПК України у ст. 21 містить імперативну заборону об'єднувати в одне провадження вимоги, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства. У такому разі суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого виду судочинства. Водночас суд також має врахувати, що в порядку цивільного судочинства підлягають розгляду справи в разі, якщо однією зі сторін є фізична особа, а вимоги взаємопов'язані між собою, окремий їх розгляд неможливий.

Способи визначення юрисдикції окремих категорій справ наочно демонструються в постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 3 від 1 березня 2013 р. «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» [10].

Закон України «Про судоустрій і статус судів» виділяє також вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ: Вищий антикорупційний суд та Вищий суд з питань інтелектуальної власності. Одразу варто зазначити, що юрисдикція Вищого суду з питань інтелектуальної власності встановлюється Господарським процесуальним кодексом України. Така позиція законодавця виглядає досить дивно, оскільки, відповідно до ст. 177 Цивільного кодексу України [11], результати інтелектуальної, творчої діяльності належать до об'єктів цивільних прав. Крім цього, позиція судової влади, викладена в уже наведеній постанові Пленуму, засвідчує, що необхідно враховувати, що авторське право на твір виникає внаслідок факту створення твору. Тому для виникнення та здійснення авторського права не вимагається реєстрація права на твір чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей. У зв'язку із цим у спорах, що виникають у сфері використання об'єктів авторського і суміжних прав, здійснюється захист цивільних прав та інтересів суб'єктів, а не вирішуються питання про порушення у сфері публічно-правових відносин. Тому такі спори підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства [10]. Якщо брати до уваги можливість використання прав інтелектуальної власності в господарській діяльності, то судова практика виходить з того, що відповідні спори розглядатимуться за правилами господарського судочинства [12]. Очевидно, саме це тепер визначатиме матеріальне цивільне законодавство у сфері інтелектуальної власності, як норми загальні щодо господарських.

Цивільне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими ЦПК України, у порядку: 1) наказного провадження; 2) позовного провадження (загальне або спрощене); 3) окремого провадження. У контексті предметної та суб'єктної юрисдикції наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику не відомо. Оцінка розміру грошової суми, яка підлягає стягненню, як незначної покладається на заявника і перевіряється судом, відповідно до вимог, передбачених ст. 162 ЦПК України. Інакше суд відмовляє у видачі судового наказу (ст. 166 ЦПК України).

Для вирішення питання про можливість судового розгляду справи наявність спору про право обов'язкова, оскільки звернення до суду в порядку позовного провадження по захист свідчить про наявність спору про право цивільне. Відсутність спору про право між сторонами унеможливило звернення до суду [6, с. 249].

Новелою Цивільного процесуального та Господарського процесуального кодексів України є поділ позовного

провадження на загальне і спрощене. Справи розглядаються за правилами загального позовного провадження, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

Як і норми ЦПК України в редакції 2004 р., чинна редакція ЦПК України, із деякими поправками, передбачає, що за правилами цивільного судочинства суди розглядають справи про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, іноземного суду. Однак Цивільний процесуальний кодекс України 2004 р. залишав поза увагою вид провадження, за правилами якого мають вирішуватись такі питання. У ст. 15 передбачалось, що в порядку позовного, наказного й окремого проваджень розглядаються справи, передбачені частиною першою даної статті, коли можливість розгляду судом справ про оскарження рішень третейських судів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу передбачалась у четвертій частині статті. Спеціальний розділ ЦПК України, норми якого присвячені такому розгляду, теж не встановлює вид провадження. Проте характер даних процесуальних відносин давав підстави говорити про те, що такі справи повинні розглядатись за загальними правилами цивільного судочинства.

Більш ґрунтовно до вирішення проблем оскарження і виконання рішень зазначених органів підійшов законодавець у чинній редакції ЦПК України. У ч. 8 ст. 20 ЦПК України передбачено, що суди розглядають такі справи:

1. Про оскарження рішень третейських судів та видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів. Насамперед варто зазначити, що порядок утворення та діяльності третейських

судів в Україні, вимоги щодо третейського розгляду встановлюються не ЦПК України, а спеціальним законодавством – Законом України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р. [13].

У зв'язку із цим, опираючись на норми ЦПК та ГПК України, ми не можемо говорити про «юрисдикцію» даного судового органу. Однак можемо визначити його компетенцію. Справи, які підвідомчі третейському суду, передбачені у ст. 6 Закону. Невходження третейського суду в судову систему України також мало б означати неможливість подальшого оскарження винесеного ним рішення. Про що, зрештою, ідеться в самому Законі: рішення третейського суду є остаточним і оскарженню не підлягає, крім випадків, передбачених цим Законом, однак: «рішення третейського суду може бути оскаржене сторонами, третіми особами, а також особами, які не брали участь у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, у випадках, передбачених цим Законом, до компетентного суду відповідно до встановлених законом підвідомчості та підсудності справ» (ст. 51).

На недоцільність вживання терміна «оскарження» щодо неоскаржуваного по своїй природі рішення звертали увагу чимало науковців [6, с. 1289; 14, с. 699]. Але й у Законі, й у чинній редакції ЦПК та ГПК України до рішення третейського суду застосовується досі саме таке поняття.

2. Оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу. Оспорювання арбітражних рішень відбувається за правилами, передбаченими для оскарження рішень третейських судів, але їх скасування можливе з підстав, визначених виключно ст. 460 ЦПК України.

Правова природа комерційного арбітражу схожа із третейським судом, але він має власне нормативне регулювання. Якщо комерційний арбітраж знаходиться на території України, то його формування і компетенція визначаються Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 р. [15]. Порядок визнання та надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу врегульовується гл. 3 р. 9 ЦПК України.

3. Визнання та надання дозволу на виконання рішень іноземного суду. У зазначеній нормі ст. 20 ЦПК України термін «іноземний суд» уживається в ширшому значенні, ніж може видатись на перший погляд. Іноземний суд – це суд іноземної держави або інші компетентні органи іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних справ (ст. 463 ЦПК України).

Рішення іноземних судів визнаються та виконуються в Україні, якщо їх визнання та виконання передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності. Питання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду розглядається судом за місцем проживання (перебування) або місцезнаходження боржника. Якщо боржник не має місця проживання (перебування) або місцезнаходження на території України, або його місце проживання (перебування) чи місцезнаходження невідоме, питання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду розглядається судом за місцезнаходженням в Україні майна боржника (ст. 465 ЦПК України).

Крім низки імперативних норм, гл. 2 «Цивільна юрисдикція» містить низку диспозитивних. Зокрема, передбачається право сторін передати спір на розгляд третейського суду або іноземного суду. Така передача можлива виключно, по-перше, за наявності угоди сторін про це, по-друге, якщо така можливість передбачена законодавством чи міжнародним договором.

Наступними видами цивільної юрисдикції, передбаченими гл. 2 ЦПК України, є інстанційна та територіальна, які не виокремлювались у Цивільному процесуальному кодексі України попередньої редакції. Територіальна юрисдикція визначена ЦПК України та ГПК України як підсудність. Що стосується інстанційної юрисдикції, то в ній можна виділити загальні та спеціальні правила встановлення. Усі справи, що підлягають вирішенню в порядку

цивільного судочинства, розглядаються місцевими загальними судами як судами першої інстанції, крім справ щодо оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів, про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів. Усі справи, що підлягають вирішенню в порядку господарського судочинства, розглядаються місцевими господарськими судами як судами першої інстанції, крім справ, визначених ч. ч. 2, 3 ст. 24 ГПК України.

Учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи чи обов'язки, мають право на апеляційний перегляд справи та, у визначеному законом випадках, – на касаційне оскарження судового рішення. Не допускається касаційне оскарження судового рішення суду першої інстанції без його перегляду в апеляційному порядку (ст. 18 ЦПК України).

Спеціальні правила встановлення інстанційної юрисдикції чітко передбачаються процесуальним законодавством. Так, апеляційний суд виступає як суд першої інстанції: 1) щодо оскарження рішень третейських судів, щодо оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів, щодо видачі виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів; 2) щодо визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу. Отже, апеляційною інстанцією для оскарження рішень у цих справах буде Верховний Суд України. У свою чергу, згідно із ч. 3 ст. 390 ЦПК України, рішення, ухвали суду першої інстанції та постанови, ухвали суду апеляційної інстанції у справах, рішення в яких підлягають перегляду в апеляційному порядку Верховним Судом, касаційному оскарженню не підлягають.

Висновки. Складність встановлення юрисдикції суду на даному етапі оновлення судової системи України зумовлюється значними змінами у процесуальному законодавстві [4]. Процес гармонізації процесуального законодавства сприяв закріпленню єдиного понятійного апарату, що до цього часу використовувався здебільшого на теоретичному рівні. Так, на законодавчому рівні компетенція судів України визначається виключно через юрисдикцію, яка у ЦПК і ГПК України поділяється на предметну і суб'єктну, інстанційну, територіальну. Однак проаналізована ЦПК і ГПК України демонструють необхідність подальшого вдосконалення норм, на підставі яких визначається компетенція господарських судів і судів загальної юрисдикції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № № 40–41 (у редакції Закону
3. № 2147–VIII від 3 жовтня 2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48).
4. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6 (у редакції Закону
5. № 2147–VIII від 3 жовтня 2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48).
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31.
7. Харитонов Є.О. Цивільний процес України : навчальний посібник. Київ : Істина, 2012. 472 с.
8. Курс цивільного процесу : підручник / В.В. Комаров та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
9. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48.
10. Навроцька Ю.В., Верба-Сидор О.Б., Воробель У.Б. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник (у схемах і таблицях) / за заг. ред. Ю.В. Навроцької. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 388 с.
11. Жушман М.В. До питання про розмежування юрисдикції судів щодо оскарження рішень державних реєстраторів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 72–75.
12. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 3 від 1 березня 2013 р. База даних «Офіційний вебпортал Верховної Ради України. Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>.
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44.
14. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності : постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 12 від 17 жовтня 2012 р. База даних «Офіційний вебпортал Вищого господарського суду України». URL: <http://www.arbitr.gov.ua/pages/191>.
15. Про третейські суди : Закон України від 11 травня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 35.
16. Цивільний процес України / за заг. ред. М.М. Ясинка. Суми : МақДен. 2013. 808 с.
17. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24 лютого 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 25.